

Elogi del
Sr. Gonzalo Pontón
com a doctor
honoris causa,

per Joaquim Albareda

Barcelona, 22 d'octubre del 2019

Universitat
Pompeu Fabra
Barcelona

Fa pocs mesos, en una jornada organitzada per l'Agència de Qualitat Universitària, el prestigiós historiador Wim Blockmans –especialista en el procés de formació dels estats a Europa en els segles moderns i en les formes de representació política, a més d'expert en els processos d'avaluació de la recerca– posava èmfasi en l'impacte que tenen les Humanitats en el món d'avui. La raó és que tenen un públic potencial molt més ampli que el d'altres disciplines del saber. Per aquest motiu, encoratjava les universitats a difondre millor els resultats de la recerca en Humanitats mitjançant una transferència adequada del coneixement. No solament per optimitzar els resultats de la recerca, sinó també per responsabilitat social: l'anàlisi de problemes del passat, reblava, és clau per interpretar la complexíssima realitat del món actual.

Enllaçant amb aquesta idea, la proposta que Gonzalo Pontón sigui reconegut doctor honoris causa per la nostra universitat no solament és adient sinó que escau a més com l'anell al dit. Perquè Pontón és un dels grans editors –possiblement el més important en actiu– dels darrers cinquanta anys a Espanya, i a més, ha desenvolupat la seva tasca mitjançant una estreta aliança amb el món acadèmic. D'altra banda, es tracta d'un editor que té ben assumit el compromís social de la seva feina i que entén l'edició com un instrument d'intervenció cultural per oferir a la societat eines de comprensió del món.

Ben entès, el seu recorregut en el món de l'edició ha estat el d'un gran emprenedor, un magnífic exponent del lideratge de la ciutat de Barcelona en el sector editorial, la qual ha esdevingut, en els nostres dies, la capital de la indústria editorial hispanoamericana (amb el 50% de la facturació total), tal com ha recordat el Tercer Fòrum Edita, organitzat pel Gremi d'Editors de Catalunya i la UPF School of Management i codirigit pel professor Javier Aparicio.

Pontón inicià els seus passos en el món editorial l'any 1964 a Ediciones Ariel, segell del qual va arribar a ser editor a principis dels anys setanta; assumí també la direcció editorial de Seix Barral –on coincidí amb Joan Ferraté i amb Pere Gimferrer– quan ambdues editorials es van fusionar, el 1973; va fundar Crítica el 1976, amb capital de Joan Grijalbo; el 1979 va esdevenir director editorial del Grupo Editorial Grijalbo (a Espanya i Llatinoamèrica); va ser, a partir de 1989, conseller delegat del grup Grijalbo-Mondadori; copropietari des de 1998 d'Editorial Crítica, dins el Grup Planeta; director des d'aquell moment, i fins a la seva jubilació, de l'àrea universitària del Grup Planeta, formada per les editorials Ariel, Crítica i Paidós; i fundador, el 2011, de l'editorial Pasado & Presente.

En el pla institucional Gonzalo Pontón ha estat president de la Cambra del Llibre de Catalunya (1994-1998), president de la comissió de comerç exterior de la Federació de Gremis d'Editors d'Espanya i representant d'Espanya en la comissió Freedom to Publish de la International Publishers Association. Entre els guardons rebuts com a editor cal destacar el Premio Nacional a la Mejor Labor Editorial Cultural concedit a Crítica el 2007.

Una tasca editorial immensa, transformadora i transcendental

Com hem dit, Pontón s'estrenà com a director editorial a Ariel, on el 1964, als vint anys, va entrar com a corrector; i, al cap d'un temps, va emprendre els estudis de Filosofia i Lletres, en l'especialitat d'Història. Un dels millors fruits d'aquella etapa va ser la col·lecció "Ariel Quincenal", decisiva en la formació dels estudiants universitaris del darrer franquisme, en

la qual va publicar autors cabdals de la cultura contemporània com Marx, Keynes, Russell, Adorno, Lange, Piaget, Marcuse, Althusser, Chomsky o Galbraith. També la col·lecció *Horas de España*, que dedicà l'atenció que mereixien els períodes proscrius fins aleshores de la Segona República i de la guerra civil, amb les obres de José María Gil Robles, Raymond Carr o Edward Malefakis. Entre els títols més emblemàtics d'Ariel assenyalarem dos llibres fonamentals en la renovació historiogràfica a Espanya: el de Josep Fontana, *La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820*, i el de Jordi Nadal, *El fracaso de la revolución industrial en España*. Cal recordar, també, que aleshores Pontón va establir lligams, alguns d'ells profunds i perdurables, amb intel·lectuals, polítics i professors de dues generacions: Josep Maria Calsamiglia, Fabián Estapé, Xavier Folch, Josep Fontana, Mario Muchnik, Jordi Nadal, Joan Reventós, Francisco Rico, Manuel Sacristán, Jordi Solé-Tura o Josep Termes.

La d'Ariel va ser, sens dubte, una empresa heroica: tant en el sentit de la renovació radical del panorama bibliogràfic com en el del compromís ideològic-polític contra la dictadura i per construir una societat millor. Un compromís que a vegades duia implícit imprimir octavetes clandestines en el seus tallers, del PSUC i de l'MSC, o el butlletí de l'API (Associació Popular Informativa), redactat per periodistes i de lectura obligatòria per als antifranquistes de totes les tendències ideològiques. O el fet d'editar clandestinament la *Historia de España* de Pierre Vilar (publicada a "Que Sais-je?"), que va ser confiscada per la policia, raó per la qual Pontón acabà condemnat pel Suprem sota la Llei Fraga de premsa i impremta. Val a dir que la brillant síntesi de Vilar ha estat el llibre d'història més venut a Espanya en tots els temps.

I d'Ariel a Crítica, l'any 1976, tenint ja un sòlid bagatge com a editor i una decidida voluntat de renovar l'àmbit de la història des d'una perspectiva d'esquerres i progressista. El balanç és rotund: durant els gairebé trenta-cinc anys en què va marcar el rumb de Crítica, Pontón va convertir aquesta editorial en el principal segell de referència en la publicació i difusió del pensament històric, polític, humanístic i científic de màxima categoria intel·lectual, tant pel que fa als autors espanyols com als internacionals, amb un catàleg superior als mil cinc-cents títols. Entre els autors destaquen grans historiadors com March Bloch, Pierre Vilar, Eric Hobsbawm i E.P. Thompson. També hi trobem els principals hispanistes internacionals com John Elliott, John Lynch, Ronald Fraser, Gabriel Jackson o Bartolomé Bennassar, acompanyats d'alguns dels historiadors estrangers més rellevants dels segles xx i xxi: Mary Beard, Anthony Beevor, Daniel J. Boorstin, Carlo M. Cipolla, David Christian, Manuel Moreno Fraguas, Thomas Munk, Giuliano Procacci, Peter Watson o Chris Wickham. Ras i curt: Crítica internacionalitzà el coneixement historiogràfic a Espanya.

D'altra banda, la llista d'historiadors catalans i espanyols que han publicat la seva obra a Editorial Crítica constitueix, en ella mateixa, un mapa de l'activitat historiogràfica a Espanya en els darrers cinquanta anys: des de Miguel Artola fins a Josep Fontana, passant per Antonio Miguel Bernal, Ramón Carande, Antonio Domínguez Ortiz, Felipe Ruiz Martín, Carlos Martínez Shaw, Jordi Nadal, Josep Termes, Eva Serra, Jaume Torras, Jordi Maluquer de Motes, Pedro Ruiz Torres, Borja de Riquer, Albert Carreras, Josep M. Fradera, Dolors Folch, Julián Casanova i Ángel Viñas, entre d'altres. Més enllà de l'aprofundiment de tots els períodes històrics, la Segona República, la guerra civil i el franquisme van merèixer una atenció especial en el catàleg. De manera significativa, i gràcies a delicades i llargues gestions personals, Pontón aconseguí publicar els diaris complets de Manuel Azaña alhora que va encarregar a Paul Preston la seva biografia de Francisco Franco.

Tanmateix, l'aportació científica i cultural de Crítica no es limita a l'àmbit de la història. Pontón ha estat l'editor principal de Noam Chomsky i va contribuir a la recuperació actualitzada del pensament de Sigmund Freud i de la psicoanàlisi, així com de Bruno Bettelheim. En el terreny de l'economia, va publicar John K. Galbraith, Paul Krugman, David Landes o Edward Luttwak. També va emprendre una línia de divulgació científica d'alt nivell amb la col·lecció Drakontos en la qual destaca *La historia del tiempo* de Stephen W. Hawking, que constituí un veritable esdeveniment editorial en aquell moment. A Hawking l'han acompanyat altres noms prestigiosos de la història recent de la ciència com Richard Feynman –amb el seu esplèndid *Qué significa todo eso*– o Stephen Jay Gould, sense oblidar l'esplèndid *Allegro ma non troppo*, amb les seves lleis fonamentals de l'estupidesa humana, de Carlo M. Cipolla.

Complicitats intel·lectuals

És ben cert que una part de l'èxit en la seva tasca com a editor rau en el fet que Gonzalo Pontón ha sabut teixir associacions decisives amb alguns dels noms més rellevants del pensament humanístic i científic de la universitat catalana i espanyola. Els tres referents fonamentals en aquest sentit, per transcendència i durada, han estat Josep Fontana, Manuel Sacristán i Francisco Rico, amb el quals ha mantingut en el decurs dels anys una fèrtil col·laboració.

L'empremta de Fontana es deixa sentir no només en la seva pròpia producció, publicada majoritàriament per Pontón, sinó també en l'amplària del catàleg d'història de l'editorial. La col·lecció dirigida per l'historiador es va anar dividint, a mesura que el catàleg s'eixamplava, en diverses línies consagrades a la història antiga, la història medieval, la història moderna i contemporània, la història econòmica, la teoria de la història, la història d'Espanya i del món en el segle xx. Sense cap mena de dubte, la línia històrica ha estat la pedra angular de Crítica i el punt en el qual Pontón va trobar en el seu mestre un interlocutor de la màxima autoritat. L'aliança Pontón-Fontana ha estat altament fructífera en termes productius gràcies a llur afinitat ideològica i personal i a la seva excel·lència professional. La suma de tant talent va fer possible superar el repte que, en una ocasió, Fontana va formular en aquests termes: "Editar llibres que, damunt, es venguin, és gairebé un miracle".

La més antiga d'aquestes col·laboracions decisives va ser la de Manuel Sacristán, iniciada en els temps d'Ariel i recuperada amb la creació de Crítica (aleshores Sacristán treballava per a Joan Grijalbo). El filòsof marxista va dirigir, en els primers anys de la transició, la col·lecció "Obras de Marx y Engels" amb una edició crítica i una traducció modèliques que van permetre que el pensador alemany pogués ser llegit en tota la seva amplitud.

Amb Francisco Rico, que Pontón va conèixer també a Ariel, la relació havia començat amb la col·lecció "Letras e Ideas" i *Historia de la literatura española*. Un cop a Crítica, Rico va dirigir la col·lecció "Filología", que va publicar obres de noms fonamentals dels estudis literaris i de l'hispanisme: Marcel Bataillon, Américo Castro, Costanzo Di Girolamo, Claudio Guillén, Jaime Gil de Biedma, Fernando Lázaro Carreter, José-Carlos Mainer o Edward C. Riley.

Altres especialistes del món acadèmic han col·laborat en les seves línies editorials, com Victòria Camps, que va dirigir la línia de filosofia; José Manuel Sánchez Ron, en l'àmbit de la història de la ciència; Maria Eugènia Aubet, en arqueologia; Domingo Plácido, en història antiga, i Julio Valdeón, en història medieval. Darrerament Gonzalo Pontón Gijón va dirigir la col·lecció d'estudis literaris i humanístics "Letras de Humanidad" i va desenvolupar la col·lecció "Clásicos y Modernos".

Grans projectes culturals

Un altre tret característic en la trajectòria editorial de Pontón ha estat la voluntat d'abordar projectes editorials i intel·lectuals molt ambiciosos, de llarga i complexa execució però també de gran transcendència i vigència.

Durant la primera meitat de la dècada de 1980 va compaginar la seva activitat com a director de Crítica i del Grup Editorial Grijalbo amb el desenvolupament del *Gran Diccionario Enciclopédico Grijalbo*, redactat per un equip de professionals sota la seva direcció. Publicat el 1985 amb pròleg de Jorge Luis Borges, aquest diccionari va esdevenir un referent de precisió i d'actualització.

En el terreny de l'assaig històric, un dels primers grans projectes va ser la publicació de la monumental *Historia de América Latina*, dirigida per Leslie Bethell, al qual seguí la *Historia universal Planeta*, dirigida per Josep Fontana. En temps més recents cal destacar la *Historia de España*, dirigida per Fontana i per Ramón Villares. En el camp de la història literària i la filologia, i sota la direcció de Francisco Rico, Crítica va emprendre dos projectes de gran abast: la *Historia y crítica de la literatura española*, amb un impacte extraordinari en l'àmbit educatiu, i la "Biblioteca Clásica", que va posar les edicions de clàssics al nivell científic i el fruit més remarcable de la qual és la magna edició del Quijote. A aquests projectes cal sumar-hi una renovadora *Historia de la literatura española* dirigida per José-Carlos Mainer.

Gràcies al reconeixement internacional que Crítica havia assolit, el 1990 Pontón va ser convidat a formar part d'un projecte integrat per cinc segells del màxim prestigi continental –Les Éditions du Seuil de França, Basil Blackwell del Regne Unit, Beck Verlag d'Alemanya, Laterza d'Itàlia, i Crítica–, sota la direcció de Jacques Le Goff, que va oferir al públic simultàniament, en les cinc llengües corresponents, assajos sobre la història i la identitat europees, sota el títol de "La Construcción de Europa", en què Josep Fontana contribuí amb Europa ante el espejo, avui traduïda a dotze llengües.

Editor una vegada més i, finalment, autor

Jubilat el 2009 dels seus càrrecs al Grup Planeta, Pontón va decidir renunciar també a la copropietat d'Editorial Crítica, de la qual es va desvincular, i, al cap de dos anys, va fundar una nova editorial, Pasado & Presente, en la qual ja ha publicat un centenar de títols. En el nou segell ha seguit les línies que l'han caracteritzat durant tota la seva trajectòria, concedint un pes notori a l'assaig històric universitari i al llibre d'anàlisi política, sense deixar de banda l'alta divulgació científica.

Tanmateix, en aquesta darrera etapa l'editor-historiador esdevé historiador *tout court*, i el 2016 publica *La lucha por la desigualdad. Una historia del mundo occidental en el siglo XVIII, una sòlida aportació a la història social i de les idees del segle XVIII* europeu que va merèixer el Premio Nacional de Ensayo (2017). Fent gala d'una àmplia erudició i amb una gran agudesesa, Pontón mira i regira la bibliografia, revisa els grans indicadors econòmics i socials, es malfia de les traduccions que han perpetuat errors i treballa amb les versions originals de les obres dels grans autors per tal de, finalment, replantejar alguns paradigmes que han gaudit de gran predicament en els últims anys.

El resultat és una obra extraordinària, de contingut quasi enciclopèdic, escrita amb una redacció clara, brillant, amb ironia a estones, que ofereix una relectura del set-cents en la qual, com remarca Josep Fontana en el pròleg, l'autor no pretén explicar la història del Segle de les Llums “sinó la dels orígens del capitalisme com una referència necessària per comprendre la nostra realitat actual”. En definitiva, pretén aclarir la naturalesa de la desigualtat: entre els que tenien i els que no tenien, que eren els dos únics llinatges del món, en paraules de Cervantes.

Per això, lluny de la interpretació optimista que canta les excel·lències del progrés econòmic de la mà de la revolució agrària i de la industrialització, analitza amb ulls crítics els resultats d'aquelles transformacions que van conduir a l'expulsió dels pagesos de la terra i dels artesans dels seus oficis, i els van convertir en proletaris. Així mateix, discuteix la “revolució del consum” i la “revolució industriosa”, perquè sosté que amb una renda per càpita que a la Gran Bretanya només va créixer un 0,5% entre 1750 i 1800, poc increment general del consum podia haver-hi, alhora que el cost de la vida a Europa es va duplicar, mentre que els salaris nominals només van créixer entre el 25% i el 40%. Una realitat, salvant totes les distàncies, que té punts en comú amb la dels nostres dies, els de la tercera revolució industrial, sota els efectes socials dolorosos provocats pel desmantellament de l'estat del benestar.

Alhora, el llibre aprofundeix en el pensament polític i econòmic que proporcionà cobertura intel·lectual a l'ascens de la desigualtat i qüestiona el relat més entusiàstic sobre els assoliments de la Il·lustració, aquell moviment cultural que va tenir el mèrit indiscutible de fer triomfar la raó per damunt de la fe seguint el camí fressat per Spinoza i Bayle en el XVII i per tants altres empiristes, racionalistes i heterodoxos. Des d'aquest punt de vista, els il·lustrats no surten ben parats, començant per Montesquieu, que justificava l'esclavitud adduint que sense ella el sucre seria massa car, i seguint per l'actitud contrària que professaven la majoria d'ells a l'alfabetització del poble baix –que qualificaven com *le vulgaire* o l'estúpida plebs–. Certament, demostra com l'alfabetització va tenir uns resultats molt migrats arreu i va seguir aquest ordre descendent: homes rics, dones riques, homes pobres, dones pobres.

Com a corol·lari, qüestiona la idea del progrés indefinit que van formular i defensar amb entusiasme els il·lustrats –en substitució del vell providencialisme–, perquè aquell paradigma obviava la distribució dels fruits del progrés.

Deixeu-me fer un últim incís sobre el llibre: no és estrany que la seva inclement valoració de la Il·lustració a Espanya i del mal anomenat *despotisme il·lustrat* hagi desplaçat a alguns historiadors (el títol del capítol, manllevat del liberal exiliat José Marchena, resulta prou explícit: “España se encuentra a diez mil leguas de Europa y queda a diez siglos del

decimotavo”). En efecte, el balanç que en fa, en contra dels tòpics que continuen campant en molts llibres d’història i en massa facultats universitàries, és sever. A Espanya, conclou, “no hay en todo el siglo xviii ni un solo nombre que haya merecido el título de filósofo, de economista político o ni siquiera de cameralista en el sentido que se daba a estas nominaciones en Europa [...] no podía haberlos en una sociedad anquilosada, aplastada por una monarquía absoluta analfabeta por demás y reprimida por el Consejo de Castilla y la Inquisición”. Al contrari, afegeix: a banda dels autors moderats del reformisme absolutista, que tenien un perfil teòric baix, hi va haver un repunt d’obres de “un cristianismo doctrinario enloquecido que confunde religión y nación, historia sagrada y vida civil: un nacionalcatolicismo. Es la hora de los antifilósofos”. No m’hi estenc més: us recomano vivament que el llegiu.

In fine

És per aquesta dilatada trajectòria en el món de l’edició, marcada per l’excel·lència –que jo no hauria pogut reconstruir amb tant detall sense l’ajut indispensable de Gonzalo Pontón Gijón, a qui vull expressar el meu agraïment– però també caracteritzada pel seu compromís ferm amb el saber, amb la consciència crítica, amb la llibertat i amb la igualtat, que la Universitat Pompeu Fabra ha volgut distingir Gonzalo Pontón amb el títol de doctor honoris causa.

